

tidsskrift.dk

Herlighedslejer contra Selvejer.

Historie/Jyske Samlinger, Bind 5. række, 4 (1939)

Link til pdf:

http://img.kb.dk/tidsskriftdk/pdf/ho/ho_5rk_0004_1-PDF/ho_5rk_0004_1_74379.pdf

Link til webside:

<http://tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=74379>

pdf genereret den : 28/5-2008

Herlighedslejer contra Selvejer.

Af *Hans Knudsen.*

Da Frederik III 17. April 1661¹⁾ i sin Nød og Trang efter Svenskekrigen gav Peter v. Uffeln og Arvingerne efter Dominicus og Johan v. Uffeln Skøde paa Slottet i det gamle Hovedlen Lundenæs og paa 1835 Td. Hartkorn Bondegods, fulgte dermed ogsaa en gammel Afgift »Tingsel«, som svarede af 7 Gaarde, 4 Halvgaarde og 2 Bol i Hammerum Herred og beløb sig til 28 Sk. Leding, 6 Ørter Rug, $\frac{1}{2}$ Td. Smør, 2 Svin og 22 Hestes Gæsteri. Denne Ydelse findes ikke i Lundenæs Jordebog for 1498²⁾, men i den næste³⁾ fra 1597 er den anført af det samme Gods, om hvilket det oplyses, at det af »fremfarne Konger« var undt og bebrevet 2 Bønder. Det anføres som Selvejergods, og Udtrykket »Tingsel« tyder paa, at der har fundet en Tingning Sted med Kongen, rimeligvis efter Klemensfejden. Dette Gods var tilmed i en ganske særlig Grad knyttet til Kronen og Lundenæs, idet Jacob Mortensen i Bjødstrup, Herredsfoged i Hammerum Herred, 23. Febr. 1634⁴⁾ af Kongen havde faaet Bevilling for sig og Medarvinger paa, at det herefter altid skulde blive under Kronen og ligge til Lundenæs Len og aldrig maatte bortskiftes derfra.

¹⁾ Kronens Skøder II, S. 83 ff.

²⁾ O. Nielsen: Hardsyssels Diplomatarium, S. 84.

³⁾ Rigsarkivet.

⁴⁾ Kancelliets Brevbøger 1633—34, S. 468.

Nu var der imidlertid sket det i 1634 utænkelige, at Slottet i et Rigets Hovedlen med Kronens Gods dør var blevet solgt til Privatmand, og med Slottet var fulgt Tingselgodset, som ikke maatte skilles fra Kronen. Til dette Gods hørte en Gaard i Nørre-Søby i Rind Sogn, som ifølge Matriklen af 1664 da var beboet af Peder Jacobsen, som deraf til Lundenæs svarede 12 Skp. Rug, 4 Sk. Leding og $\frac{1}{4}$ Svin, hvilket omsat i Hartkorn udgjorde $1\frac{1}{2}$ Td. 2 Fdk. $2\frac{1}{4}$ Alb. Matriklen af 1688 anfører to Bønder paa Gaarden: Peder Jacobsen og Anders Jacobsen, hvis Bondeskyldshartkorn efter gammel Matrikel var 3 Td., mens Lundenæs var indført som Herlighedsejer af Gaarden for det i 1664 anførte Hartkorn, og efter den ny Matrikel var hele Ejendommen takseret til $6\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn.

I Mellemtiden var Landmarskalk Joachim Werner v. Bülow, der tillige ejede Stjernholm og Gudum, blevet Ejer af Lundenæs, og han oprettede 1689 en Kontrakt med Peder Poulsen til Tanderup i Snejbjerg Sogn¹⁾, der jo laa Søby betydeligt nærmere end Lundenæs, om Gaarden i Nørre-Søby. Af denne Kontrakt fremgaar det, at Peder Poulsen paa Tanderup da allerede havde erhvervet Bondeejendomsretten til den halve Part af Gaarden, Anders Jacobsen beboede, men nu skulde han ifølge Kontrakten af hele Gaarden nyde den fulde Herlighed med Arbejde og al Herlighed og Fiskeri i Søbygaard Sø mod aarlig til Forvalteren paa Lundenæs at levere 6 Rd. Han skulde have fuldkommen Magt og Myndighed Bonden i og af Gaarden at sætte, naar han ikke var ham hørig og lydig, saa vidt Herligheden strakte sig, og Kontrakten skulde gælde,

¹⁾ Hammerum Herreds Justitsprotokol 1688—93, Fol. 122, 1692 20. Aug.

saa længe Peder Poulsen og hans Hustru ejede Tanderup.

Peder Jacobsen, der beboede den anden Halvdel af Gaarden og selv endnu var Ejer af Bondeskylden deri, har næppe med Rolighed kunnet se Herlighedsretten til Gaarden blive udlejet til en nærboende Godsejer, der sikkert vilde blive en mere aktiv Husbond og Kræver af Hoveri end det fjærne Lundenæs, og han blev nu til Sinds at sælge sin Gaard. Som Selvejerbonde lovbød han 1692 13. og 20. August paa Hammerum Herreds Ting¹⁾ sin Gaard til fædrene og mødrene Frænder i bedste Overensstemmelse med Danske Lovs 5. III. 1. samt jyske Lov, efter at han havde givet Varsel til Delefogden paa Lundenæs og til Peder Poulsen paa Tanderup, og han havde da allerede taget Ophold i Mørup, ogsaa i Rind Sogn.

Den 20. August, da anden Lovbydning fandt Sted, mødte Peder Poulsen og havde stævnet Peder Jacobsen for ulovlig Undvigelse fra Gaarden, ligesom han ogsaa havde stævnet Eftermanden i Gaarden, Niels Lassen, og ønskede at vide, hvorledes han var kommet til Søby og brugte Gaardens Ejendom imod hans Villie og Minde.

Som Forsvar for begge Bønder mødte Peder Jensen Høgild, Delefoged til Lundenæs, der altsaa trods den bortlejede Herlighedsret maa have anset det for sin Pligt at føre deres Sag, og han hævdede, at Peder Poulsen ingen Føje havde til at sagsøge nogen af dem, for det første, fordi Niels Lassen med Villie og Venskab var kommen fra hans forrige Husbond, Løjtnant Axel Friis, og for det andet fordi Peder Jacobsen paa sine Arvingers, fædrene og mødrene Frænders samt Herlighedsejerens Behag havde solgt den halve Selvejer-

¹⁾ Hammerum H.s Just.prot. 1688—93, Fol. 122.

bondegaard i Nørre-Søby, hvorfor Peder Poulsen ikke kunde forhindre ham i at sælge den til den, som vilde købe den »rundest og dyrest«, da hverken Frænderne eller Herlighedsejeren efter det skete Lovbud havde villet købe den.

Peder Poulsen ønskede nu at faa at vide, hvad Niels Lassen havde givet for Gaarden, og mente, at han »paa Herskabets Behag« maatte være berettiget frem for Niels Lassen at erhverve Gaarden, og han erklærede, at han ikke var »fornøjet med Niels Lassen Gaarden at besidde«.

Den 27. August lovbød Peder Jacobsen Gaarden til tredie Ting, og paa Herredstinget mødte atter Peder Poulsen og tilbød »paa Herskabets og sine egne Vegne forskrevne lovbudne Selvejer- halve Bondegaard med Sølv og rede Penge at ville betale enten ved Akkord eller ved uvildige Mænds Sigelse«.

Ifølge Danske Lov 3. Bog XII. Cap. 3. Art. havde nemlig Herlighedsejeren Ret til, naar der efter Lovbydning af en Selvejergaard ikke fandtes Medarvinger eller Frænder, som vilde overtage den, at faa den forud for nogen anden, naar han vilde give lige saa meget for den, som nogen anden bød.

Samme 27. August¹⁾ gik der Dom i Sagen: Peder Poulsen paa Tanderup paa den ene og Peder Jacobsen i Mørup og Niels Lassen i Nørre-Søby paa den anden Side, og det maa siges, at Herredsfogden klart gennemskuede de indviklede Ejendomsforhold, som Peder Poulsens Forpagtning af Herligheden af begge Halvgaarde og hans Ejendomsret til Bondeskylden af Anders Jacobsens Halvgaard medførte. Hans Dom gik ud paa, at Kontrakten kun havde Gyldighed, saa længe Peder Poulsen og hans Hustru ejede Tanderup, og den

¹⁾ Hammerum H.s Just.prot. 1688—93, Fol. 124.

kunde ikke betage Peder Jacobsen, som selv var Ejer af sin Bondeskyld, hans Selvejerrettighed i nogen Maade, »efterdi han hverken ved lovlig foregaaende Beskyldning er bleven søgt, meget mindre dømt for nogen Tilkraav enten af Restance til Herskabet eller Peder Poulsen, ikke heller for Uhørsomhed eller Ulydighed i ringeste Maader siden Kontraktens Dato, og som bemeldte Peder Jacobsen paa Herskabets gode Behag med sin Nabo og Sognemand Niels Lassen haver indgaaet et venligt Gaardskifte, hvorved hverken Peder Poulsen eller Gaarden bevises at være sket eller kunne ske for kort, efterdi Niels Lassen med fuld Besætning af Kvæg, Bæster og Plovdrift med sin forrige Husbonds Minde og uden al Forbud er flyttet til Søby og Peder Jacobsen til Mørup«.

Da Peder Jacobsen desuden havde lovbudt Gaarden og givet Kald og Varsel derom baade til Lundenæs som Herskab og til Peder Poulsen som Herligheds Forpagter, »da ses af slig Beskaffenhed ikke, at forskrevne Peder Jacobsen og Niels Lassen, om endskønt deres Flytning dennem til nogen Misforstand kan henregnes, de derfor noget bør at lide, mens i Fald, at ingen af Frænderne vil købe og give saa meget for Gaarden som nogen anden, da vides ej rettere, end Peder Jacobsen jo haver Magt af Lovens 5. Bogs 3. Cap. 2. Art. at sælge og skøde forskrevne sin Ejendom til Niels Lassen, eller hvem hannem mest derfor vil give, dog Herskabets Prioritet til saadan Køb, om han Bonden saa vel som nogen anden derfor vil fornøje, inden Skødet gaar beskreven, upræjudiceret; i det øvrige bør Herligheden af Gaarden at følge Peder Poulsen efter Kontraktens Formelding, og Afgiften hannem af den, som Ejendommen besidder, at svares, saa længe samme Kon-

trakt ved Magt staar under Tiltale, som Loven befaler og Retten medfører«.

Efter denne Dom, der klart havde vist Peder Poulsen tilbage indenfor de Grænser, hans Forpagtningskontrakt hjemlede ham, mødte Peder Jacobsen den 10. September¹⁾ paa Herredstinget og udbad sig Tingsvidne om Lovbydningen den 27. August protokolleret, og samtidig fremkom Niels Lassen og fremlagde et Skøde, dateret Mørup 9. September 1692, fra Peder Jacobsen til ham paa den halve Selvejrbondegaard i Nørre-Søby i Rind Sogn, som Sælgeren hidtil havde beboet, og Peder Poulsen mødte ikke op med Protester.

Dette var dog ingenlunde ensbetydende med, at han nu slog sig til Ro med denne Afgørelse; kunde han ikke paa denne Maade føre sin Krig igennem, gaves der vel andre Udveje. Paa Gaardens anden Halvpart sad jo Anders Jacobsen, der var at anse for hans Fæstebonde, da han ejede Bondeskylden i Gaarden og var Forpagter af Herligheden med Ret til Bonden i og af Gaarden at sætte. Dette Forhold maatte kunne bruges til at fortrædige Niels Lassen, med hvis Besiddelse af Gaarden han var saa misfornøjet.

Allerede næste Foraar, den 11. Marts²⁾, var Peder Poulsen atter paa Herredstinget og havde stævnet Laurs Nielsen og hans Fader Niels Lassen i Nørre-Søby for Slagsmaal, Vold og Gaardfred. De to indstævnede mødte og begærede, at de, der vilde beskylde dem for slige Gerninger, vilde træde frem; men, siger Tingbogen, »saa er ingen fremkommen uden aleneste Niels Lassens Gaardkone, Maren Pedersdatter, som foregav, at hun intet om Niels Lassen eller hans Søn Laurs Niel-

¹⁾ Hammerum H.s Just.prot. 1688—93, Fol. 125.

²⁾ Smst. Fol. 142.

sen i nogen Maade havde at klage, og derpaa tog hinanden for Retten i Haanden«. Han havde altsaa for- søgt at bruge Beboerne af den anden Halvpart af Gaarden til at faa etableret en ufredelig Tilstand der og faa lagt Skylden derfor over paa Niels Lassen og hans Søn.

Da Niels Lassens »Gaardkone« paa en saa utvetydig Maade havde vist, at hun ikke vilde lade sig bruge paa den Maade, vendte Peder Poulsens grumme Vrede sig mod Fæsteren Anders Jacobsen og hans Hustru Maren Pedersdatter. Til Herredstinget den 27. Marts blev de derpaa stævnet til at paahøre Afhjemling af Syn over Gaarden og for resterende Landgilde for 1692, ligesom Niels Lassens Søn atter var stævnet for Slagsmaal, som Maren Pedersdatter havde klaget ham for. Ingen af de indstævnte havde imidlertid indfundet sig. Deres juridiske Raadgiver har aabenbart været mere dreven end Peder Poulsen, thi det viste sig, at de ej heller var forpligtede dertil, thi Herredsfogden kendte: »Som ingen af de indstævnte mødte, og for hver Post især bør lovlig at gives Varsel, hvilket denne Gang ikke ske kan, er det til Varsel paa ny at give opsat«.

Efter denne Udsættelse maatte man vente, at Peder Poulsen var mødt frem med en ny og forbedret Stævning, det skete imidlertid ikke, thi allerede 8. April¹⁾ samme Aar var det ham, der var den jagede, idet han da var stævnet af Daniel Fischer paa Silkeborg for 700 Rd., og nu jamrede han sig paa det ynkeligste og erklærede, at den Fordring vilde blive hans fuldkomne Ruin. Det var i hvert Fald nu ude med hans Godsejerherlighed, samme Aar solgte han Tanderup, som han

¹⁾ Hammerum H.s Just.prot., Fol. 143.

²⁾ Smst. Fol. 146—47, for hvilken Oplysning jeg skylder min Kollega Sv. Aakjær Tak.

kun havde besiddet i ganske faa Aar. Det ser ikke ud til, at han senere er blevet Ejer af nogen Herregaard, og selv om hans Transaktioner godt nok har tjent til at belyse, hvor komplicerede Ejendomsforhold der kunde være ved Selvejergods, synes han selv bedst tjent med Tavshed.
